

KULTURMILJÖINVENTERING
av delgeneralplaneområde,
KUNGSÖ BY, Jomala

Tekniska och administrativa uppgifter

Ärende nr: ÅLR 2016/2983
Socken, by, fastighet: Delgeneralplaneområde i Kungsö by, Jomala

Undersökn. typ: Kulturmiljöinventering
Fälttid (datum): 8 h (2.8.2016), 1 h (29.8.2016), 2 h (7.9.2016)
Fälttid (personaltimmar): 16 + 1 + 4 = 21
Personal: Charlotte Andreasson, Lars Eriksson, Pia Sjöberg
Koordinatsystem: KKS1

Fotografier: Lars Eriksson, Pia Sjöberg
Pärmbild: Bostadshuset på Jakos, sett från Burskatsvägen, dvs. från öst.

Arkivhandlingar förvaras vid kulturbyrån, Mariehamn
Digitala foton förvaras på Ålands landskapsregerings server, under adressen W:\Museum\Digitala foton

Sammanfattning

Kulturmiljöinventeringen har utförts med anledning av att Jomala kommun avser upprätta en delgeneralplan över Kungsö by. Syftet med inventeringen är att skapa ett relevant kunskapsunderlag för att ge goda förutsättningar för delgeneralplanens beaktande av kulturmiljövärden inom planområdet.

I Kungsö by finns flera bevarade äldre byggnader och gårdsmiljöer. Bystrukturen - med gårdarnas placeringar, odlingslandskapet och vägarnas sträckningar - är till stora delar bevarad åtminstone sedan mitten av 1700-talet.

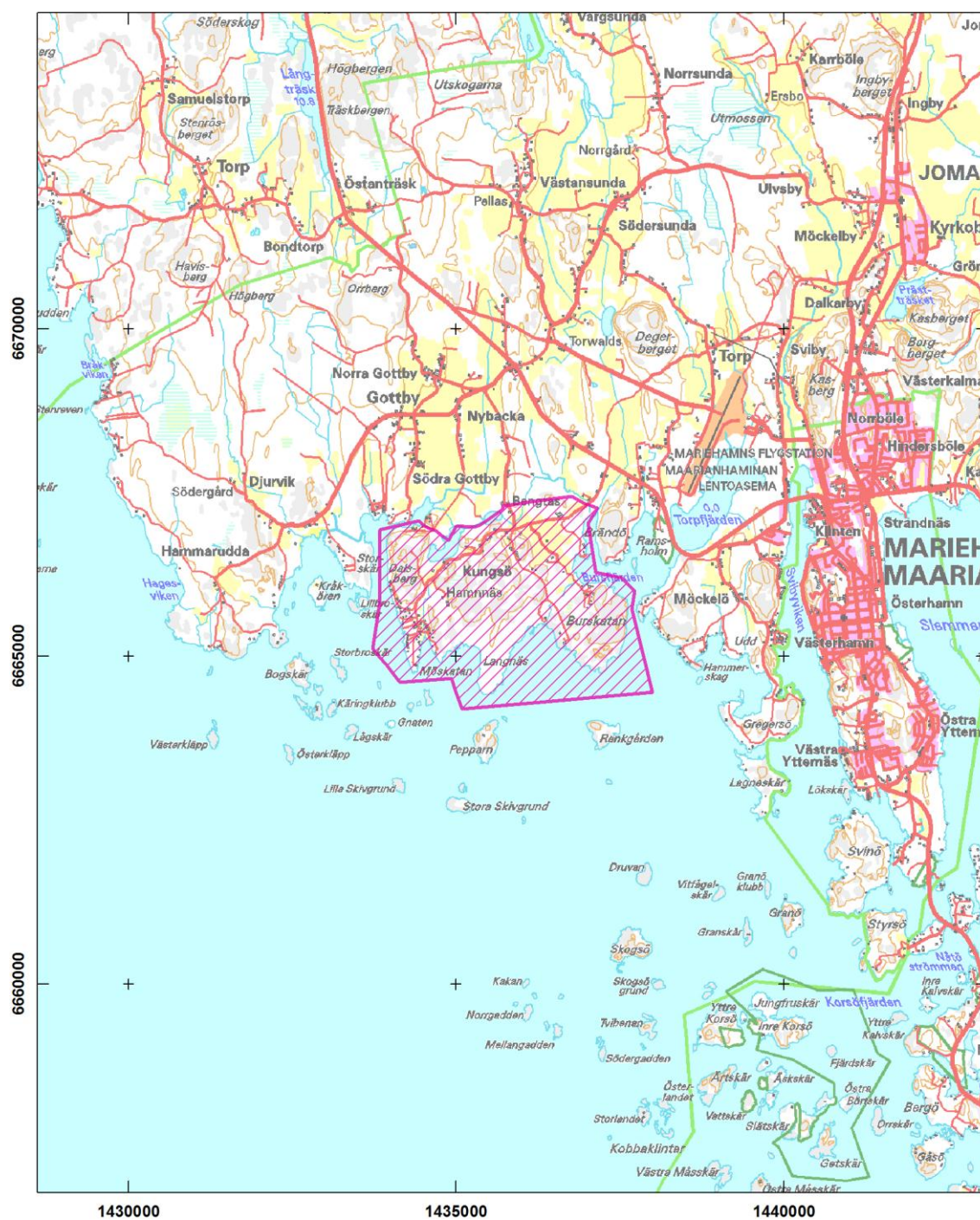
Följande kulturhistoriskt värdefulla element har vid inventeringen identifierats i planområdet:

- bykärnan med intilliggande odlingslandskap
- äldre vägsträckningar och alléer
- 10 st byggnadsgrupper
- 7 st byggnader med enastående kulturhistoriskt värde

Det föreslås att dessa i delgeneralplanen förses med lämpliga planbeteckningar för att ge goda förutsättningar för ett långsiktigt bevarande.

Utgivning och rekvisering:
Ålands landskapsregering
Kulturbyrån
AX-22111 Mariehamn
+358 (0) 18 25000

Utdrag från terrängkarta

Delgeneralplaneområde av Kungsö by, Jomala. Skala 1:100 000

Innehåll

1	Inventeringens syfte och metod.....	1
2	Områdets historia i korthet	1
3	Betydande kulturhistoriska värden i planområdet.....	1
3.1	Större sammanhängande kulturmiljöer.....	1
3.1.1	KM1a: Bykärnan med intilliggande odlingslandskap	2
3.1.2	KM1b: Äldre vägsträckningar och alléer	2
3.2	Byggnadsgrupper och enskilda byggnader	3
3.2.1	BG1: Österäng (Österäng 3:14).....	4
3.2.2	BG2: Jakos (Jakos Hus 2:27) B1: (smedja)	5
3.2.3	BG3: Sjölund (Kungsbacken 3:115) B2: (klädbod).....	6
3.2.4	BG4: Bengtas (Bengtas 1:19, del av Svanebo 1:20) B3: (timmerbyggnad)	7
3.2.5	BG5: Hinders (Hinders gård 3:88) B4 (bostadshus) B5 (svinhus)	8
3.2.6	BG6: Pellas (Pellas 4:44)	9
3.2.7	BG7: Söderberg (Söderberg 4:41, Berggård 3:21).....	10
3.2.8	BG8: Tomtebo (Tomtebo 4:32).....	10
3.2.9	BG9: Krokkärr (Krokkärr 1:1) B6 (vandringskvarn).....	11
3.2.10	BG10: Byns sjöviste (Strandplan och båthus 878:3, del av Samf. vatten och tillandningar 876:1) B7 (båthus)	13
4	Planrekommendationer.....	14
5	Källförteckning.....	15
5.1	Muntliga källor	15
5.2	Arkivkällor.....	15
5.3	Tryckta källor	15
5.4	Litteratur	15

1 Inventeringens syfte och metod

Denna kulturmiljöinventering vänder sig i första hand till Jomala kommuns delgeneralplanerare. Syftet är att belysa och skapa en förståelse för Kungsö bys kulturmiljövärden, med förhoppning att väcka intresse och motivation att värna den kulturmiljö som finns i området.

Många mindre förändringar som i sig kan te sig harmlösa kan i ett större sammanhang och på längre sikt förstöra helhetsbilden. Genom att informera om och peka ut de kulturmiljövärden som finns kan detta undvikas och ny exploatering ges chans att samverka med befintlig kulturmiljö så att samspelet dem emellan berikar området i stort samtidigt som kulturmiljövärden består.

Inför inventeringen har genomförts en kart- och litteraturstudie. Området har inventerats i fält av kulturbyråns byggnadsantikvarier Lars Eriksson, Pia Sjöberg och Charlotte Andreasson. Samtliga foton är tagna av Pia Sjöberg och Lars Eriksson.

2 Områdets historia i korthet

Sex gårdar fanns i området vid mitten av 1700-talet. Bykärnan var koncentrerad till samma ställe som idag, med två gårdar på nuvarande Hinders och två på nuvarande Kungsbacken. De övriga två låg på nuvarande Pellas. I *Kulturmiljöinventering Jomala* (1979) framgår att;

”På berghällarna vid Katthavet klappades förr kläder, platsen kallas Klapparklint. Mellan vägen och Katthavet, samt norr om detta, breder öppna betesmarker och vackra hagmarker med björk och en ut sig. Markerna är till stora delar ännu betade.”

Denna beskrivning av kulturlandskapet gör sig gällande än idag.

3 Betydande kulturhistoriska värden i planområdet

Rapportens uppdrag och innehåll baserar sig på **Plan- och bygglag (2008:102) för landskapet Åland 4 kap. 20 §**:

[...] Om ett område, en byggnad eller en byggnadsgrupp ska skyddas på grund av miljövärden eller kulturhistoriska värden ska det anges i generalplanen.

Begreppet *område* i ovanstående lagtext likställs i rapporten med *större sammanhängande kulturmiljö*, och med utgångspunkt i densamma räknas i denna rapport *område* som bykärnan med intilliggande odlingslandskap samt äldre vägsträckningar och alléer, *byggnadsgrupp* som värdefulla gårdsmiljöer (9 st.) samt byns sjöviste, och *byggnad* som enskilda byggnader med *enastående* kulturhistoriskt värde (B1-7).

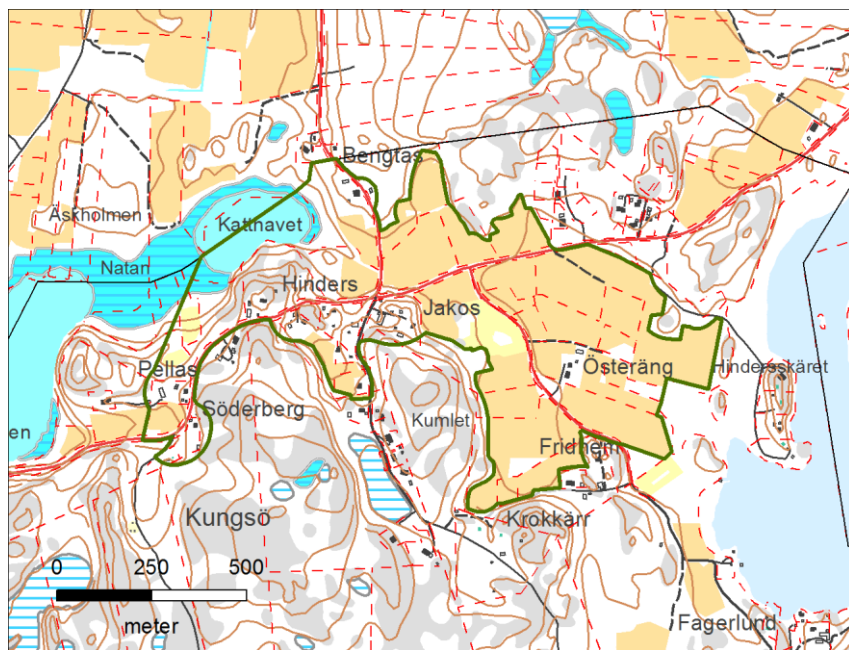
3.1 Större sammanhängande kulturmiljöer

I Kungsö by har identifierats *en* större sammanhängande kulturmiljö: bykärnan med intilliggande odlingslandskap samt äldre vägsträckningar och alléer. Dessa har skiljts åt med

anledning av att vägsträckningarna inte koncentreras endast till bykärnan, utan även går utanför denna.

3.1.1 KM1a: Bykärnan med intilliggande odlingslandskap

Bykärnan bevarar ännu mycket av sin äldre karaktär, med välbevarad bebyggelse placerad i enlighet med platsens naturliga förutsättningar nära byvägen, men ofta med förhållandevis högt läge för att skapa sunda förutsättningar för husen utan att inkräkta på värdefull åkermark. Byggnadernas inbördes placering på gårdarna, med sina olika funktioner, berättar om hur samhälls- och gårdslivet förr arrangerades. Ett antal åkerområden längsmed Möskatsvägen och ett större sammanhängande åkerområde mestadels öster om bykärnan motsvarar i stort sett helt och hållet odlingslandskapet vid mitten av 1700-talet, vilket i sin tur har betydligt äldre ursprung. Förutom samhällshistoriska och kontinuitetsvärden har området också stora upplevelsemässiga (miljöskapande) värden.

Bykärnan med intilliggande odlingslandskap inringat av en grön linje. Skala 1:20 000.

3.1.2 KM1b: Äldre vägsträckningar och alléer

Kungsövägen, som i bykärnan övergår i Möskatsvägen, följer i stort sett den gamla vägsträckningen som finns belagd redan i mitten av 1700-talet, ända fram till Möskatans norra ända. Här finns även kortare avsnitt av ensidiga alléer av ask bevarade invid Hinders och Pellas. Vid Pellas belyser den bevarade allén en äldre vägsträckning invid den nuvarande vägen. Även Österskogsvägen norrut mot Gottby och Burskatsvägen söderut mot Burskatans nordöstra udde har varit i bruk åtminstone sedan 1700-talet.

Äldre vägsträckningar markerade som blå, streckade linjer. Skala 1:20 000.

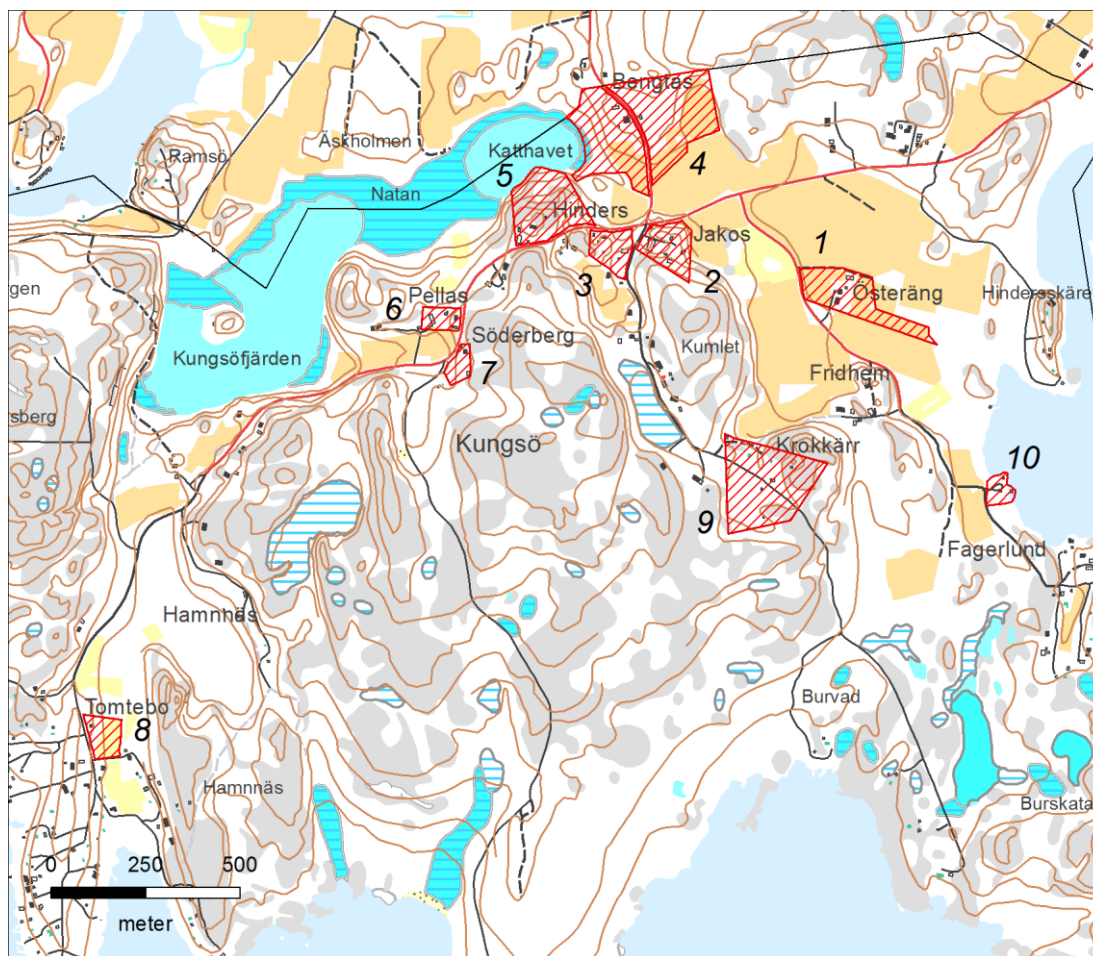

T.v. ensidig allé invid byvägen vid Hinders. Möskatsvägen, från väst. T.h. ensidig allé invid den gamla byvägen vid Pellas. Möskatsvägen, från söder.

De befintliga vägar som sammanfaller med äldre vägsträckningar bidrar till en förståelse av områdets historia och utveckling. De har också upplevelsevärden såsom kontinuitets- och miljöskapande värde. Särskilt allépartierna har ett stort upplevelsemässigt värde.

3.2 Byggnadsgrupper och enskilda byggnader

I byggnadsgrupper inkluderas värdefulla gårdsmiljöer (numrerade BG1-9 nedan) samt byns sjöviste (BG10). De utmärks alla av dokumentvärden så som byggnadshistoriskt, byggnadsteknikhistoriskt, samhällshistoriskt och socialhistoriskt värde, och upplevelsevärden så som miljöskapande värde, och till viss del även identitets- och kontinuitetsvärden. Enskilda byggnader med *enastående* kulturhistoriskt värde pekas löpande i texten ut som B1-7.

De tio byggnadsgruppernas placering i området. Skala 1:20 000.

3.2.1 BG1: Österäng (Österäng 3:14)

Här finns ett bostadshus från 1900-talets början, en ladugård från 1947, en jordkällare, ett uthus från ca 1940-tal och ett bostadshus från 2008.

T.v. det äldre av bostadshusen. T.h. ladugården.

Jordkällaren och uthuset.

3.2.2 BG2: Jakos (Jakos Hus 2:27)

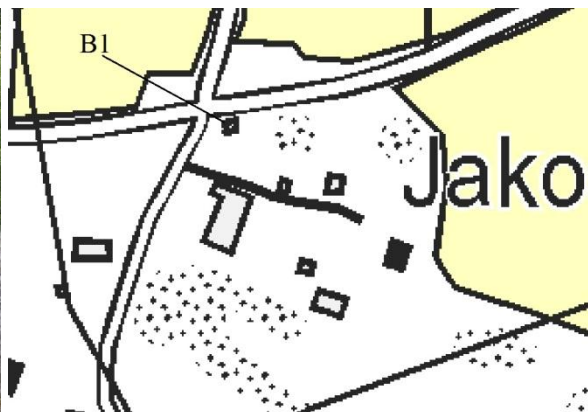
B1: (smedja)

Här finns ett bostadshus från 1927, en timrad smedja (B1), en jordkällare, ett f.d. magasin, en lillstuga/lider, ett garage och en ladugård från 1941.

Bostadshusets framträdande, väl planerade läge i landskapet ger byggnaden ett starkt miljöskapande värde sett över åkrarna från Kungsövägen och Burskatsvägen. Den ”uråldriga” smedjan är något av bykärnans ”signum” med sin placering i fyrvägs korsningen *Kungsövägen-Sandbacksvägen-Möskatsvägen-Österskogsvägen*. Den har en mycket gammal variant av plåttak (snarlikt det på B7). Smedjan har byggnadshistoriskt, byggnadsteknikhistoriskt, samhällshistoriskt, socialhistoriskt och miljöskapande värde, eventuellt också ett identitetsvärde. Värdet förstärks av takets sällsynthet.

T.v. bostadshuset från 1927. T.h. bostadshuset sett från Burskatsvägen, dvs. från öst.

T.v. smedjan med dess gamla tak. T.h. översikt av Jakos och B1:s placering.

T.v. f.d. magasin. T.h. lillstuga/lider.

T.v. garage. T.h. jordkällaren.

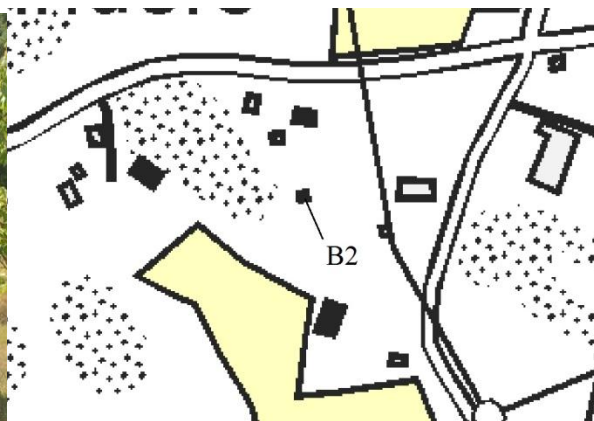
3.2.3 BG3: Sjölund (Kungsbacken 3:115) B2: (klädbod)

Här finns ett bostadshus med stomme delvis från 1700-talet, ombyggt i många faser, en ladugård från 1927, en klädbod (B2) från ca 1890, ett garage från 1950-talet, en jordkällare, ett uthus från 1940-talet och ett f.d. hönsbhus.

1979 uppmärksammades klädboden B2 i *Kulturmiljöinventering Jomala* på följande vis:
”Klädboden på Sjölund är av stort intresse, då dylika bodar numera är mycket sällsynta.”
Byggnaden har ett byggnadshistoriskt och samhällshistoriskt värde, och dess värde förstärks av dess sällsynthet.

T.v. bostadshuset. T.h. ladugården.

T.v. K2. T.h. översikt av Sjölund och B2:s placering.

T.v. uthus. T.h. det f.d. hönshuset.

3.2.4 BG4: Bengtas (Bengtas 1:19, del av Svanebo 1:20)

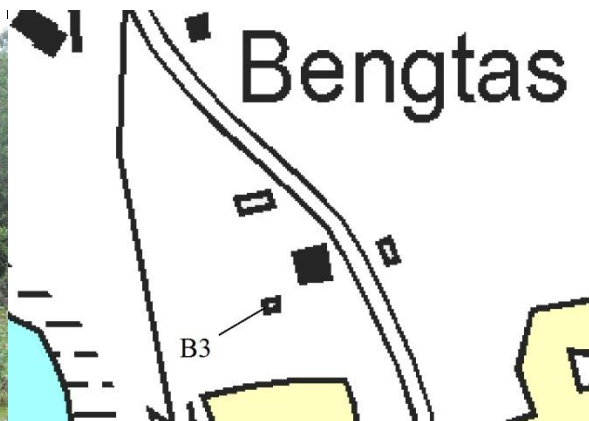
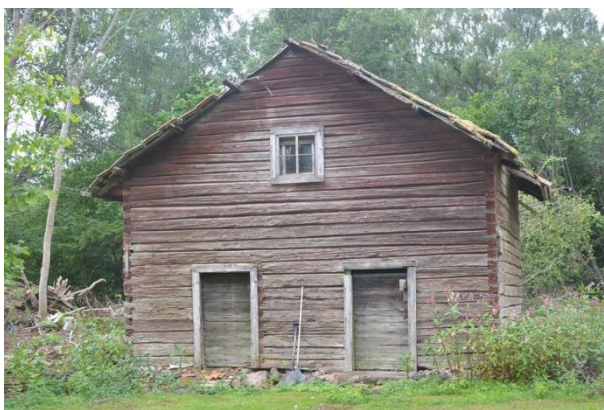
B3: (timmerbyggnad)

Här finns ett äldre bostadshus som f.n. renoveras, en ladugård, en förfallen bagarstuga, en timmerbyggnad (B3) med dåligt tak, och en jordkällare.

B3 är en representant för den äldsta bevarade byggnadstraditionen i byn och har byggnadshistoriskt, byggnadsteknikhistoriskt och samhällshistoriskt värde.

T.v. ladugården. T.h. bagarstugan.

T.v. K3. T.h. Översikt av Bengtas och B3:s placering.

3.2.5 BG5: Hinders (Hinders gård 3:88)

B4 (bostadshus)

B5 (svinhus)

Här finns ett bostadshus (B4) från 1700- eller 1800-talet (årtalet 1789 påträffades inhugget på en stock vid renovering), en ladugård ca 1940-tal, en jordkällare, ett svinhus (B5) och ett inrett uthus.

B4 har ett stort miljöskapande värde på krönet av berget ovanför Katthavet omgivet av de vackra betes- och hagmarkerna i byns kärna. Det har även byggnadshistoriskt, byggnadsteknikhistoriskt och samhällshistoriskt värde, möjligen också ett identitetsvärde för byn.

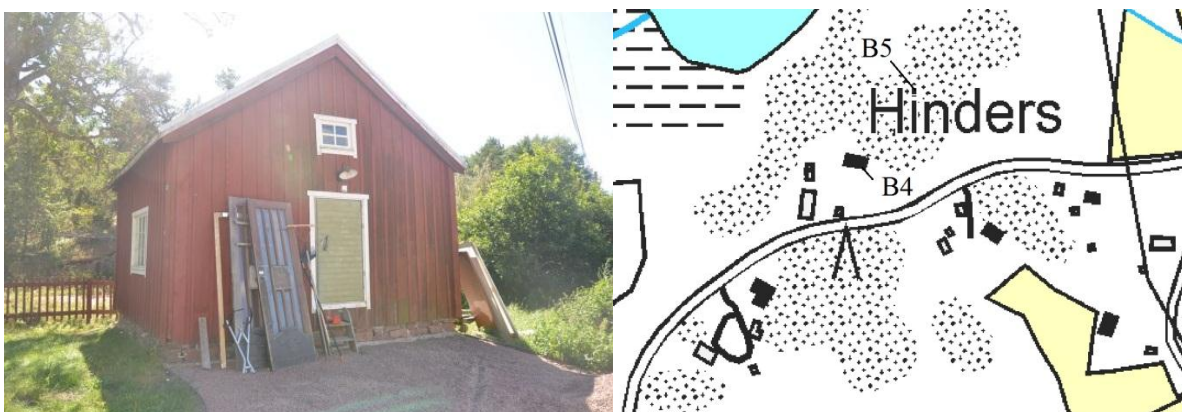
B5 tillhör en försvinnande grupp byggnader på Åland och har ett byggnadshistoriskt och samhällshistoriskt värde. Värdet förstärks av dess sällsynthet.

T.v. K4. T.h. ladugården.

T.v. B4 med jordkällaren i förgrunden. T.h. B5.

T.v. uthus. T.h. översikt av Hinders med placeringen av B4 och B5. B5:s placering är ungefärlig, eftersom den inte är utmärkt på kartan.

3.2.6 BG6: Pellas (Pellas 4:44)

Här finns ett bostadshus som kan ha sitt ursprung i 1700-talet (årtalet 1778 påträffades på en takbräda), en ladugård från 1950-talet, en jordkällare, en bod, ett garage och ett uthus.

T.v. bostadshuset. T.h. ladugården.

T.v. jordkällare och bod. T.h. uthus.

3.2.7 BG7: Söderberg (Söderberg 4:41, Berggård 3:21)

Här finns ett bostadshus troligtvis från sent 1800-tal, ett lider, en jordkällare och en ladugård från första halvan 1900-talet.

T.v. bostadshuset. T.h. lidret.

T.v. jordkällaren. T.h. ladugården.

3.2.8 BG8: Tomtebo (Tomtebo 4:32)

Här finns ett bostadshus från 1880, en kraftigt förfallen jordkällare och ett mindre sädesmagasin.

Bostadshuset.

T.v. den kraftigt förfallna jordkällaren. T.h. sädesmagasinet.

3.2.9 BG9: Krokkärr (Krokkärr 1:1) B6 (vandringskvarn)

Här finns ett bostadshus från 1917, en ladugård från 1925, vad som enligt uppgift är resterna av en vandringskvarn (B6), ett uthus och ett dass. Tomtgränsen markeras på fem ställen av stengårdsgårdar. En äldre väg leder från Krokkärr längsmed åkerkanten till Fridhem och Burskatsvägen. Området är något igenväxt.

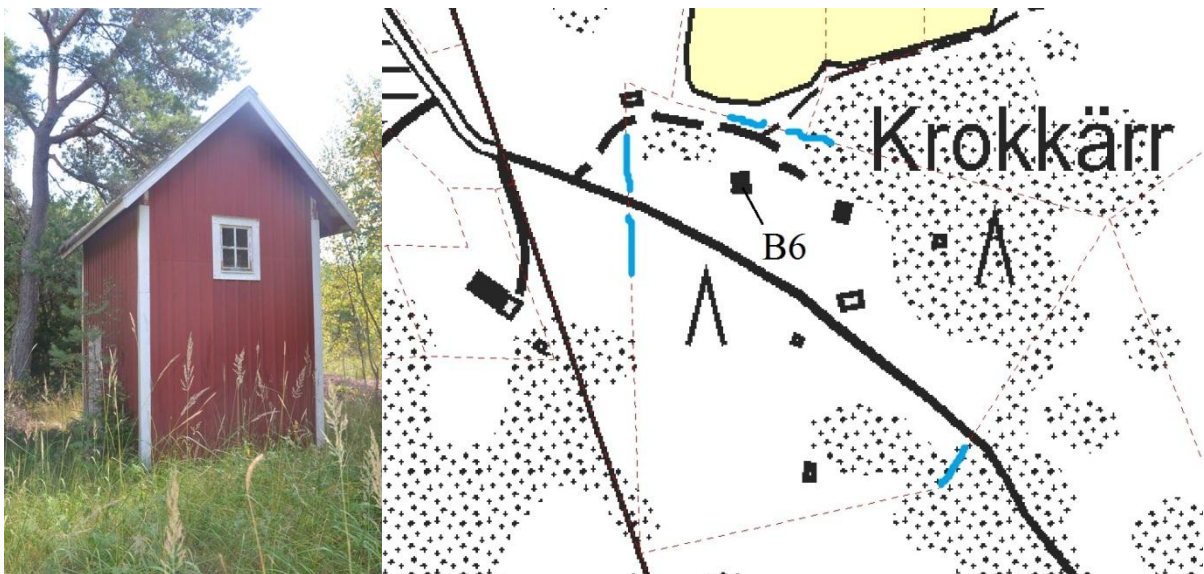
B6 har ett byggnadshistoriskt, samhällshistoriskt och eventuellt – beroende på hur mycket som är bevarat interiört av kvarnverket - ett teknikhistoriskt värde. Lämningar av vandringskvarnar är sällsynt, vilket förstärker det kulturhistoriska värdet. Intill kvarnen finns lämningar som skulle kunna knytas till kvarnens användning: en lång stock, ett kugghjul i gjutjärn, och ett maskineri som kan ha använts i modernare tider till att driva kvarnen.

Bostadshuset.

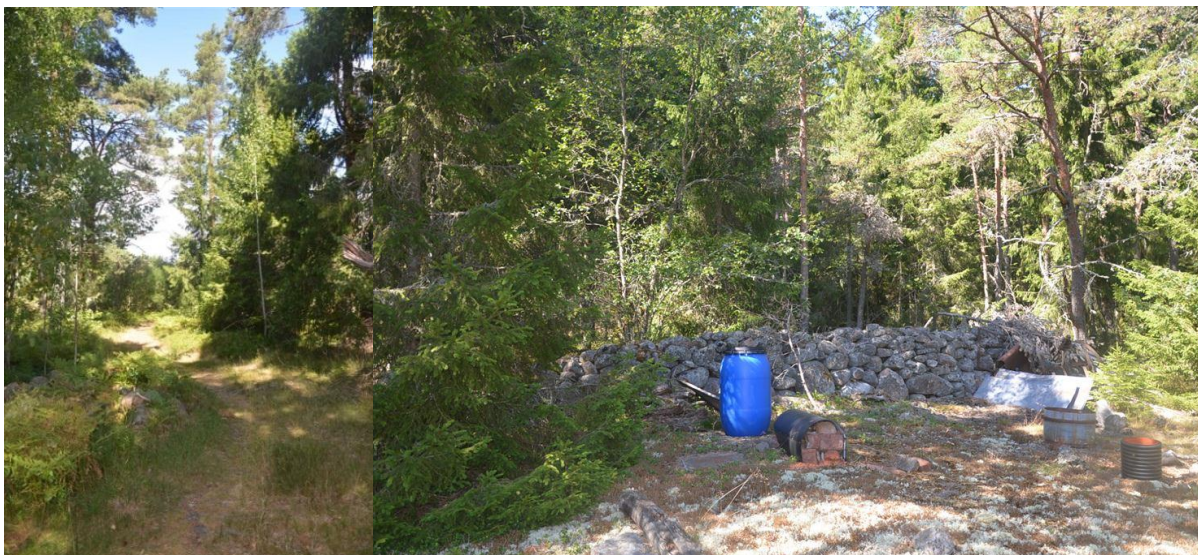
Ladugården, delvis intäckt med plåt.

T.v. K6. T.h. Översikt av Krokärr med placeringen av B6. De blå strecken visar var stengårdsgårdarna är.

T.v. uthus. T.h. dass.

T.v. den äldre väg som leder från Krokkärr till Fridhem och Burskatsvägen. T.h. en av stengärdsgårdarna.

3.2.10 BG10: Byns sjöviste (Strandplan och båthus 878:3, del av Samf. vatten och tillandningar 876:1) B7 (båthus)

Här finns två sjöbodar och ett båthus (B7) med en mycket gammal variant av plåttak (snarlikt det på B1).

B7 har byggnadshistoriskt, byggnadsteknikhistoriskt, samhällshistoriskt och kontinuitetsvärde. Värdet förstärks av takets sällsynthet.

En av sjöbodarna, sedd från två olika håll.

B7 med en närbild av dess tak.

T.v. sjöbod. T.h. översikt av sjövistet och B7:s placering.

4 Planrekommendationer

Följande kulturhistoriskt värdefulla element i området föreslås få särskilda planbeteckningar och bestämmelser som syftar till att bevara miljöernas karaktär:

- bykärnan med intilliggande odlingslandskap (KM1a)
- äldre vägsträckningar och alléer (KM1b)
- byggnadsgrupperna (BG1-10)

Eventuell exploatering samt om- och tillbyggnad av bebyggelse inom bykärnan och de värdefulla byggnadsgrupperna bör ske med mycket stor varsamhet och beaktande av områdets karaktär. All eventuell vägombyggnad i form av omdragning, uträtning, breddning, höjning, beläggning, dikning eller anläggning av belysning, refuger och liknande trafikhjälpmedel bör genomföras med stor försiktighet och hänsyn till den omgivande kulturmiljön. Allépartierna bör bevaras, inga av träden bör avlägsnas utan tvingande skäl och nyplantering bör utföras vid behov.

Följande enskilda byggnader föreslås få särskilda planbeteckningar och bestämmelser som syftar till att bevara deras exteriörer:

- byggnaderna B1-7

Dessa byggnader bör inte utan tvingande skäl rivas och deras exteriöra utseende bör inte förvanskas.

Det kan påpekas att när det gäller smedjan och vandringskvarnen, karaktäriseras deras tidigare användning och funktion till betydlig del av fast och lös interiör (vad är en smedja utan hård och verktyg, vad är en kvarn utan kvarnverk?), och deras kulturhistoriska värde ökar ju mer som finns bevarat av dessa, men även utan dem har byggnaderna betydande kulturhistoriska värden.

Sund 12.10.2016

.....
Lars Eriksson

Tf. antikvarie inom byggnadsvård

5 Källförteckning

5.1 Muntliga källor

Anonyma informanter boendes i området.

5.2 Arkivkällor

Geometrisk Charta öfver [...]Konungs-Öö By i Jomala Sochn på Åhland, Som Framledne Landtmätaren Mårten Wettervijk År 1752 afmått. Riksarkivet, Lantmäteristytelsen, Lantmäteristytelsens renoverade arkiv, Renoverade kartor och dokument, Åland, Jomala, Å7:15/1-5.

5.3 Tryckta källor

Kulturmiljöinventering Jomala, Rapport, Museibyrån, Planeringsrådet, Mariehamn 1980

5.4 Litteratur

Lessing, Rune, red., Ålands bebyggelse i ord och bild, AB Nordisk hembygdskultur, Borås 1963